

Ад карэктара

Пры падрыхтоўцы слоўніка былі вытрыманы наступныя прынцыпы.

Праваліс словаў уваходнай (расійскай) часткі прыведзены ў адпаведнасць з сучаснымі нормамі расійскай мовы. У асноўны корпус слоўніка ў гэтым выданні ўлучаныя слоўніковыя артыкулы з «Дадаткаў» арыгіналу.

У беларускай частцы захаваны правапіс арыгінальнага выдання. Да сучасных правапісных нормаў беларускай мовы прыведзена напісаньне часыціцаў, прыметнікаў і прыслоўяў разам, асобна ці праз злучок (напрыклад: *да спадабы, дзе-б, папанску, што-год, за панібрата, ваеннапалявы* — у арыгінале і *даспадобы, дзе б, па-панску, штогод, запанібрата, ваенна-палявы* ў гэтым выданні); апроч таго, былі выпраўленыя яўныя памылкі друку. Канструкцыі *падобны на / падобны да* былі ўніфікаваныя да *падобны да*. Варыянты словаў, у адрозьненне ад першага выдання, падаваліся ў дужках цалкам (напрыклад: *старá(э)ннасьць — старáннасьць (старэннасьць)*). Пры адрозным напісанні аднолькавых словаў у арыгінале гэтае выданне падае такія выпадкі як варыятыўныя (напрыклад: *дмухаць (дзьмухаць)*). Некаторыя граматычныя формы выпраўленыя ў адпаведнасці з нормамі беларускае мовы (напрыклад: *божжа — божая, каменьні — каменьне*). Захаваны спосаб падачы дзеясловаў трывальнымі парамі, дзе першым стаіць дзеяслоў незакончанага трывання (напрыклад: *замецать / заместить — замычаць / замысьціць; заступць / заступіць*). У арыгінальным выданні націскны і пазначаўся з дапамогаю курсіўнага шрыфту, у цяперашнім ужыты знак націску. Расстаўленьня націскі ў выпадку іх адсутнасці ў першым выданні, калі яны зьяўляюцца няспрэчнымі ці ўзнаўляльнымі з матар’ялу слоўніка, пры гэтым адлюстроўвалася акцэнталягічная дублетнасць арыгіналу. Заўсёды націскным зьяўляецца ё. Націскнымі ёсьць *а, э*, графічна націск адлюстроўваецца толькі ў выпадках іх спалучэння ў лексэме (напрыклад: *кодэкс*). У складаных словах як правіла падаецца толькі асноўны націск (напрыклад: *доўгатэрміновы*).

У часе падрыхтоўкі ўлічваюся складзены аўтарамі спіс «Паправак і памылак».

Марына Салавей

Ад аўтараў

Хуткі поступ беларускага культурнага жыцця яшчэ ў пачатку 1922 г. высунуў пытаньне аб складанні больш-менш поўнага расійска-беларускага слоўніка, які зьяўляўся патрэбным, асабліва ў сувязі з беларусізацыяй, для самых шырокіх колаў беларускага грамадства. Заснаваны ў тым жа годзе Інстытут Беларускай Культуры абмеркаваў гэтае пытаньне і даручыў складаньне расійска-беларускага слоўніка С. М. Некрашэвічу і М. Я. Байкову, вызначыўшы разьмер слоўніка прыблізна каля 30 000 расійскіх слоў. Аднак у працэсе працы выявілася, што паказаным разьмерам слоўніка абмежавацца ня можна, — і пры заканчэнні працы вызначаны раней лік слоў павялічыўся больш, чымся ў два разы (звыш 60 000 расійскіх слоў).

Закончаны апрацаваньнем у 1925 г. слоўнік у кастрычніку таго ж году быў перадааны для друку Дзяржаўнаму Выдавецтву, але з прычын тэхнічнага характару, галоўным чынам з-за адсутнасці патрэбнай колькасці шрыфтоў, друк слоўніка расьцягнуўся больш, чым на 2 гады, і быў скончаны, незалежна ад волі аўтараў, толькі ў пачатку 1928 г.

У аснову слоўніка быў паложаны слоўны матар’ял, запісаны на карткі паводле выбаркі слоў аўтарамі з слоўнікаў беларускай мовы Ів. Насовіча («Словарь белорусского наречия»), Ул. Дабравольскага («Смоленский областной словарь») і Яз. Ціхінскага («Беларуска-польска-рускі слоўнік»), а таксама запісы слоў беспасярэдна з народнай мовы, зробленыя пераважна ў Бабруйшчыне. На падставе гэтых матар’ялаў з дадаткам слоў, выбраных з літаратурных твораў (Я. Купала, Я. Колас, Ц. Гартны) і з народнай мовы (А. Сержпутоўскі, П. Шэйн, М. Federowski і інш.), а таксама выпускаў Беларускай навуковай тэрміналегіі (выданьне Інстытуту Беларускай Культуры), слоўнік быў укладзены ў аб’ём, прыстасаваным да падрабязных слоўнікаў расійскай мовы, — Паўлоўскага «Русско-немецкий словарь»¹

¹ Поўнае бібліяграфічнае апісаньне крыніцы: Павловский И. Я. Полный русско-немецкий словарь. Ч. 1—2. Рига, 1859. — Рэд.

і Макарава «Русско-французский словарь»² у іх апошніх выданнях. Пры рэдагаванні рабіліся прыраўнанні да слоўнікаў: В. Ластоўскі «Руска-крыўскі слоўнік» (Коўна, 1924 г.)³, часткова — Ул. Дала «Словарь живого великорусского языка», М. Уманца і А. Спілкі «Словарь російсько-український» (Львоў, 1893 г.)⁴, Дуброўскага «Полный словарь русского и польского языка»⁵ і Ф. Міклошыча «Краткий словарь шести славянских языков»⁶.

Аднак ня ўсе беларускія словы, што знаходзіліся ў пэўных крыніцах, былі выкарыстаны пры перакладзе адпаведных расійскіх слоў. Так, напрыклад, з літаратурнай тэрміналогіі (II вып. Беларускай навуковай тэрміналогіі) не ўвайшлі ў слоўнік пераклады, якія там маюцца: «коллективизм — супольнасць», «комплектование — упоўналічванне», «плагиат — твораградзтва» і інш. Наагул аўтары імкнуліся ўхіляцца штучных новатвораў (нэалогізмаў) і давалі перавагу словам, што ўжо існуюць у народнай і літаратурнай мове.

Аўтары таксама лічылі лішнім даваць і вузкаспэцыяльныя навуковыя тэрміны, якія маюцца ў выпусках Беларускай навуковай тэрміналогіі.

Што датыча перакладу расійскіх слоў на беларускую мову, то аўтары па магчымасці імкнуліся даваць пераклады расійскіх слоў у розных іх значэннях, аддзяляючы адно значэнне ад другога (у беларускай каленцы) або цыфрамі (1, 2, 3...), або кропкай з коскай (за выключэннем дзеясловаў).

Адпаведныя да расійскіх слоў беларускія пераклады звычайна даюцца не адным беларускім словам, а некалькімі, з якіх першыя словы беларускай каленкі, бліжэйшыя да расійскага слова, зьяўляюцца больш асноўнымі і больш пашыранымі ў літаратурнай мове, а далейшыя ад яго — сінанімамі і правінцыялізмамі — словамі, менш пашыранымі ў літаратурнай мове.

Дзеля практычнага значэння слоўніка зьвернута ўвага і на пераклад расійскай фразалогіі, хача і ў абмежаваным ліку з прычыны нераспрацаванасці беларускай фразалогіі. Само сабой зразумела, што дадзеныя прыклады беларускай фразалогіі для перакладу пэўных расійскіх зваротаў не зьяўляюцца выключнымі: тут, бязумоўна, магчымы і іншыя беларускія звароты.

Абмежаваны памер слоўніка вымусіў аўтараў адмовіцца ад ілюстрацыі беларускіх слоў прыкладамі, што зьяўлялася б вельмі пажаданым, але што разам з тым значна павялічыла б слоўнік, які і без таго перавысіў вызначаны для яго памер (30 друк. аркушаў — запатрабаванне Дзяржаўнага Выдавецтва).

Беларускія словы ў слоўніку надрукаваны з націскам, за выняткам толькі літар «о» і «э», якія ў беларускай мове зьяўляюцца толькі пад націскам (за выключэннем складаных і чужаземных слоў). З тае прычыны, што ў друкарні не знайшлося «і» з націскам, для адзначэння націску на гэтай літары ўжыты курсывыны шрыфт (*i*).

Правіліс слоўніка звычайны, прыняты ў беларускай літаратурнай мове, паводле прынцыпаў правапісу Тарашкевіча. Адхіленьнем ад правапісу Тарашкевіча зьяўляецца толькі правапіс ненаціскага «о» ў чужаземных словах, якое ўсюды перадаецца праз «а». Аўтары ўвялі гэтае правіла, па-першае, дзеля яго прастаты, а значыць, каб і ўхіліцца ад лішніх памылак, якія б, калі прытрымлівацца правапісу Тарашкевіча, няўхільна зьявіліся б у такой працы, як слоўнік, дзе даецца правапіс цэлых тысяч чужаземных слоў; а па-другое, грунтуючыся на практыцы гэтага правапісу ў замежных беларускіх выданнях і некаторых нашых (газ. «Савецкая Беларусь» і інш.).

Гэтаму ж правілу падпарадкавана і злучэнне «лё» (lo) у чужаземных словах (*філязофія, аналягічны*) і злучэнне «ію» (*бібліятэка, фізіяномія*).

Чужаземнае «е» ўсюды перадаецца праз «э». Толькі ў злучэннях «ge», «ke», «che» ў адпаведнасці да такіх абеларушаных слоў, як *кепка, цукер, гестка, цынгель, шахер-махер*, чужаземнае «е» перадаецца праз беларускае «е»; злучэнне «he» перадаецца праз «гэ» (*гэрб*).

Адносна чужаземнага «е» яшчэ зроблена адхіленне ў канчатках пасля «н», дзе чужаземнае «е», адпаведна да такіх абеларушаных слоў, як *каўнер, жаўнер, інжынер, блюзьнер*, перадаецца праз «е»: *пянер*.

² Поўнае бібліяграфічнае апісанне крыніцы: Макаров Н. П. Полный Русско-французский словарь. Петербург: Типография Тренке и Фюсне, 1889 г. — 508 с. — *Рэд.*

³ Поўнае бібліяграфічнае апісанне крыніцы: Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна: Друкарня А. Бака, 1924. — *Рэд.*

⁴ Поўнае бібліяграфічнае апісанне крыніцы: Уманец М., Спілка А. Словарь російсько-український. 4 томи. Львів: НТШ, 1893-1898. — *Рэд.*

⁵ Поўнае бібліяграфічнае апісанне крыніцы: Дубровскі П. П. Полный словарь польского и русского языка. В 2 частях. Польско-русская часть. Варшава, 1876 — 1878. — *Рэд.*

⁶ Поўнае бібліяграфічнае апісанне крыніцы: Краткий словарь шести славянских языков (русского с церковнославянским, болгарского, сербского, чешского и польского), а также французский и немецкий. Под редакцией проф. Ф. Миклошича. СПб., М., Вена, 1885. — *Рэд.*

Францускі суфікс «eur», што ў расійскім правапісе пішацца праз «ёр», у нашым слоўніку, падобна да прынятага ў літаратурным вымаўленьні такіх слоў, як *рэжысэр, нэсэсэр*, перадаецца праз «эр».

Ад правапісу Тарашкевіча таксама зроблена адхіленьне ў беларускіх словах: *запэўняць, упэўняць, запэўненьне*, якія пішуцца бяз аканьня, бо ў праціўным выпадку зьмяніўся б сэнс слова.

Гаворачы аб правапісе слоўніка, трэба яшчэ сказаць аб падвойных формах слоў, якія ўжываюцца ў літаратурнай мове. Аўтары такія формы лічылі патрэбным азначаць; напрыклад, *пані і паня*. У мэтах эканоміі месца звычайна другая з падвойных форм паказваецца ў дужках; напрыклад, *старá(э)нны, упро(á)шваць* і г. д. Азначэньне гэтых паралельных форм, аўтары лічаць, будзе вельмі карысным і для правапіснай камісіі, якая будзе ўкладаць правапісны слоўнік беларускай мовы. Самі ж аўтары ня браліся ўзаконьваць адну з дзвюх паралельных форм у беларускай мове, бо апошняя мэта, як і пытаньне беларускага правапісу, не ўваходзіла ў іх заданьні.

Прыходзіцца яшчэ сказаць аб памылках, якіх ці мала трапіла ў слоўнік, асабліва ў першую яго частку. Тлумачацца яны прычынамі як тэхнічнага характару (друкарня дала аўтарам толькі дзеве карэктуры; навіна справы для друкарні і неспрактыкаванасьць наборнікаў), а таксама і тым, што падчас друку першай часткі слоўніка адзін з аўтараў знаходзіўся ў доўгатэрміновай адлужцы.

Зразумела, што ў слоўніку знойдуцца і няўхільныя недакладнасьці ў перакладзе паасобных расійскіх слоў і зваротаў; знойдуцца і спрэчныя пераклады, і простыя памылкі, і пропускі патрэбных расійскіх слоў і трапных беларускіх слоў з жывой мовы, якія часткова тлумачацца пахібай аўтараў, а часткова і тым станам беларускай літаратурнай мовы, у якім яна знаходзілася пяць год назад, калі складалася слоўнік. Падобныя словы, як *вылучэнец, абезнік, адносьнік*, тады не існавалі. А колькі трапных слоў стварыла за гэты час жыцьцё! Аднак галоўнай перашкодай для аўтараў слоўніка была адсутнасьць папярэдняй працы выбаркі слоў з літаратурнай мовы. Бязумоўна, што цяпер, калі Слоўнікавай камісіяй Інбелкульту арганізаваны шырокі збор слоў з народнай мовы і зроблена выбарка слоў бадай з усіх крыніц літаратурнай мовы (да 1 студзеня 1928 году сабрана вышш 360 000 картак), можна было б скласьці больш дасканалы слоўнік. Але тады, калі аўтары апрацоўвалі свой слоўнік, яны толькі мелі з надрукаванага слоўнага матар'яла слоўнік Насовіча, Дабравольскага ды невялічкі слоўнік Гарэцкага.

Заўважаньня хібы слоўніка часткова выпраўлены ў «Дадатках» і «Папраўках», але больш дакладна могуць быць выпраўлены толькі ў наступным выданьні слоўніка.

Усіх асоб, якія могуць зрабіць выпраўленьні слоўніка, аўтары, зараней выказваючы ім сваю шчырую падзяку, просяць дасылаць свае заўвагі на адрас Камісіі для ўкладаньня слоўніка жывой беларускай мовы Інстытуту Беларускай Культуры.

Усім асобам, якія дапамагалі пры ўкладаньні слоўніка, а асабліва ўл. В. Чаржынскаму, які прачытаў слоўнік у рукапісе на літары А—О, і Бр. І. Эпімаху-Шыпілу, якім чыталіся некаторыя сшыткі рукапісу слоўніка і карэктурныя адбіткі, аўтары прыносяць сваю шчырую падзяку⁷.

Дадаткі да слоўніка зроблены на падставе «Віцебскага краёвага слоўніка», выданага ў 1927 г., «Практычнага вайсковага слоўніка», выданьне (1927 г.) Вайсковай камісіі пры Інстытуце Беларускай Культуры, рукапісных слоўнікаў Шпілеўскага і Мядзведзкага, якія маюцца ў аўтэнтыку ў Ленінградзкай Усесаюзнай Акадэміі Навук, «Слоўніка граматычна-лінгвістычнай тэрміналёгіі» (XV выпуск Беларускай навуковай тэрміналёгіі, Менск, 1927 г.), а таксама выпускаў навуковай тэрміналёгіі, скончаных апрацаваньнем ужо пасяля друку адпаведных аркушаў слоўніка. Дададзены таксама словы, пропуск якіх наагул заўважаны аўтарамі.

Аўтары
5 студзеня 1928 году